

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 30, İstanbul 2023, 405-417

MÜNAZARA TÜRÜNDE ARZ VE SEMÂNIN ANLATIMINA DAİR İKİ ÖRNEK: LÂMÎ'Î ÇELEBİ'NİN YER İLE GÖK'Ü İLE ŞEMSEDDİN SİVÂSÎ'NİN ÂSUMÂN U ZEMÎN'İ

Necmiye Özbek Arslan

Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(arslanecmiye@gmail.com), ORCID: 0000-0002-6262-6493/Assit. Prof. Dr., Yozgat Bozok University Turkish
Faculty of Science and Literature, Language and Literature Department

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 17.02.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 17.04.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2023

Yayın Sezonu: Bahar

Atf/Citation

Özbek Arslan, Necmiye (2023), "Münazara Türünde Arz ve Semânın Anlatımına Dair İki Örnek: Lâmi'î Çelebi'nin Yer ile Gök'ü ile Şemseddin Sivâsî'nin Âsumân u Zemîn'i", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 30, 405-417.

Özbek Arslan, Necmiye (2023), "Two Examples of the Expression of Earth and Sky in the Type of Debate: Lâmi'î Çelebi's Yer ile Gök and Şemseddin Sivâsî's Asumân-ı Zemîn", Journal of Ottoman Literature Studies, 30,405-417.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Münazara Türünde Arz ve Semânın Anlatımına Dair İki Örnek: Lâmi'i Çelebi'nin Yer ile Gök'ü İle Şemseddîn Sivâsî'nin Âsumân u Zemîn'i

Özet

Eski sözlüklerde arz, "semânın mukabili olan cisim" veya "insanların üzerinde bulunduğu yer" şeklinde açıklanır. Semâ ise "yükseklik" anlamında bir isim olup "gök, bulut, yüksekte olan her şey, evin tavanı, yağmur, atın sırtı" gibi mânâlara gelir. Ancak daha çok "gökyüzü" anlamıyla varlık ve kâinat tasavvurunun bir parçası olarak kullanılan semânın biri fizikî, birisi metafizik iki mânâsı üzerinde durulur.

Münazaralarda şâirler bazen didaktik bir mahiyette yer ile gök unsurunu ele alıp dinî-ahlaki öğretilerle ve tasavvufî söylemlerle açıklamaya çalışırken, bazen de yaratılıştaki mucizeyi oldukça sanatlı ifadelerle tasvir edip mecazi ifadeleri, edebî sanatları temele alarak sadece tabiatın güzelliğine vurgu yapmaya çalışmışlardır. İster didaktik ister dinî-tasavvufî isterse edebî kaygı içinde yazılmış olsun münazaralarda yer ile gök arasında tasavvurî bir çekişme söz konusu olmuştur ve yer ile göğün üstünlüklerini birbirlerine kabul ettirme çabasında olduğu betimlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan arz ve semâ kavramlarını konu alan şâirlerden ilki 16. yüzyılın ünlü şâiri Bursalı Lâmi'î Çelebi'dir. Lâmi'î Çelebi, Gûy u Çevgân isimli mesnevisinin başında sebeb-i telif bölümünde yazdığı 106 beyitlik yer ile gök münazarasında yerin ve göğün ağzından hem yeryüzünün hem de gökyüzünün üstünlüklerini anlatarak yaratılışlarındaki güzellikleri sanatlı ifadelerle methetme yolunu seçmiştir. Arz ve semâ konusunda münazara yazan şâirlerden bir diğeri 16. yüzyılın dinî-tasavvufî sahasında ün kazanmış Halvetî şâirlerinden Şemseddin-i Sivâsî'dir. Şâir, *Mevlid* isimli eserinin içinde "Hikâyet-i dîger fî fazlî'n-Nebî" başlığının hemen altında ilk 50 beyitte yazmış olduğu Yer ile gök münazarasında daha çok dinî-tasavvufî bir anlatım metodunu benimsemiştir. Baştan sona kadar yer ile gök, her ne kadar çekişme/mücadele hâlinde tasavvur ve tasvir edilmişse de mesnevilerin sonunda bir bütünün parçası olan iki varlık olarak zikredilmişlerdir. Bu çalışmada her iki şâirin yazmış oldukları münazaralar karşılaştırılacak, yer/arz ile gök/semâ unsurlarının ele alınış şekilleri üzerinde bir değerlendirme yapıp münazaralarda işleniş şekillerine göre benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arz, semâ, münazara, klasik şiir, mesnevi.

Two Examples of the Expression of Earth and Sky in the Type of Debate: Lâmi'i Çelebi's Yer ile Gök and Şemseddîn Sivâsî's Âsumân-ı Zemîn

Abstract

In the old dictionaries, the earth is explained as "the body corresponding to the sky" or "the place where people are located". Sema, on the other hand, is a noun meaning "height" and means "sky, cloud, everything high, the ceiling of the house, rain, the back of a horse". However, sema, which is mostly used as a part of the idea of being and the universe with the meaning of "sky", focuses on two meanings, one physical and the other metaphysical. In the debates, the poets sometimes tried to explain the earth and sky element in a didactic nature and tried to explain it with religious-moral teachings and mystical discourses, sometimes they tried to describe the miracle in creation with very artistic expressions and to emphasize the beauty of nature only by basing metaphorical expressions and literary arts. Whether it was written with didactic, religious-sufistic or literary concerns, there was a mystical conflict between the earth and the sky in the debates, and it was tried to be depicted that the earth and the sky were trying to make each other accept their superiority. The first of the poets who dealt with the concepts of the earth and sema, which is the subject of this study, is the famous poet of the 16th century, Lâmi'î Çelebi from Bursa. Lâmi'î Çelebi chose the way of praising the beauties of their creation with artistic expressions by describing the superiorities of both the earth and the sky from the mouth of the earth and the sky, in the 106 couplet place and sky debate that he wrote at the beginning of his masnavi

named Gûy u Çevgan. Another poet who wrote debates on the subject of earth and sema is Şemseddîn-i Sivâsî, one of the Halveti poets who gained fame in the religious-mystical field of the 16th century. The poet adopted a more religious-mystical expression method in the earth-sky debate that he wrote in the first 50 couplets under the title of "Hikâyet-i diger fifazli'n-Nebî" in his work named Mevlid. From the beginning to the end, the earth and the sky are mentioned as two entities that are part of a whole at the end of the mathnawis, although they are conceived and described as a conflict/struggle. In this study, the debates written by both poets will be compared, an evaluation will be made on the way the elements of earth/earth and sky/heaven are handled, and similarities and differences will be tried to be revealed according to the way they are handled in the debates.

Keywords: *Earth, sky, debate, classical poetry, masnavi.*

GİRİŞ

İslâmî literatüre göre yaratılan her varlığın üzerinde yaşadığı yer parçası olarak adlandırılan arz eski sözlüklerde “semânın mukabili olan cisim” veya “insanların üzerinde bulunduğu yer olarak ifade edilmiştir (İsfahânî 2010:78). Felsefî bir terim olarak; anasır-ı erbaâ olarak bilinen hava, ateş, su ve toprak unsurlarını bünyesinde barındıran büyük yerdir.

Semâ ise “yükseklik” anlamında bir isim olup sümûv (semâ) kökünden türemiş “gök, bulut, yüksekte olan her şey, evin tavanı, yağmur, atın sırtı” gibi mânalara da gelir (Baş 2009:453). İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) semâ kavramı için; “Her şeyin semâsı onun yukarısidir.” diyerek arzın tam zıttı anlamında kullanmıştır (2010: 516).

İslâm düşüncesinde varlık ve kâinat tasavvurunun bir parçası olarak "semâ" kelimesinin biri fizikî, diğeri fizik ötesi olmak üzere iki anlamından söz edilir. Yeryüzünün herhangi bir noktasından yukarıya doğru bakıldığında uzaydaki gök cisimleri dâhil görülen bütün uzaklıklar semânın kozmoloji, astronomi ve astrofizik gibi ilimlerin konusunu teşkil eden fizikî boyutunu oluşturur (Aydn 2020:1351).

Yeryüzü söz konusu olduğunda özellikle yaratılış kozmogonisi ile başlayıp yeryüzü ve içindeki bütün yaratılmışların bir sistem içinde işleyişine, arzın pek çok nimeti bünyesinde barındırdığına, bütün peygamberlerin peygamberliklerini ilan ederek şereflendirdiği mekan olmasına, kutsiyetine dair söylemler söz konusu iken, gökyüzü anlatımlarında yedi kat gök, felekler, gezegenler, yıldızlar ve diğer gök cisimleri dışında göğün insanda uyandırdığı metafizik his, mahiyeti tam olarak bilinmeyen gayb âlemi, semâvî varlıklar, Tanrı, son peygamber Hz. Muhammed ve onun özelinde miraç hadisesi, gökyüzünün mertebeleri gibi pek çok kavram akla gelir. Bütün bu söylemler pek çok bilim dalının ilgi alanına girdiği gibi edebî eserlerde de kendilerine yer bulmuşlardır.

Divan şâirleri, semâ ve arz kavramının İslâm’ın temel konuları arasında yer alması, Kur’ân-ı Kerîm’de konuyla ilgili pek çok ayetin bulunmasından mülhem olmalı ki, bu konuya oldukça fazla değinmişlerdir. Hem gerçek anlamıyla hem de mecazî söyleyişleriyle birlikte kullanılan arz ve semâ kavramları divan şiirinin bir türü olan münazaralarda çekişme ya da üstünlük kurma unsuru olarak metin kurgusunda rol almışlardır.

Münazara dünya edebiyatında oldukça yaygın olarak kullanılan edebî bir türdür. Bu tür, birbiriyle ilgili, çoğu kez de karşıt, iki ya da daha çok nesne ya da kavramın kişileştirilip zebân-ı hâl ile konuşturulması yoluyla oluşur (Tezcan 1980:49). Divan şiirinde teşhis ve intak sanatları yoluyla karşılaştırılması yapılan varlıkların birbirlerine göre üstünlük ve zayıflıkları üzerinde durularak tartışmaya girilir ve sonuçta genellikle iki tarafın da birbirinden üstün olmadığı her iki tarafa mensup varlığın yaratılış gereği kendine has özelliklerinin bulunduğunu ifade edilerek münazara bitirilir.

Taraflar, Kur’ân ve hadisten iktibaslarla veya kelâm-ı kibar olarak bilinen bilge kişilerin sözlerinden getirdikleri delillerle kendi fikirlerini kuvvetlendirme ve karşı fikri tezyif etme yoluna giderler. Bazen münazır, yani tartışmanın taraflarından biri, diğerinden daha imtiyazlı bir pozisyon almış olsa da, tartışmanın sonucunda herhangi bir tarafın muhakkak galip gelmesi şart değildir (Arslan 2016:9).

Münazara divan şiirinde bir tür olmasının yanı sıra müstakil bir ilim dalı olarak da kabul edilmiştir. Tartışma usullerini belirleyen ve yönlendiren münazara, ilmî eserlere konu olacak mahiyette bir genişlik kazanmıştır (Tanyıldız 2005:2). Diriöz konuyla ilgili olarak, münazaranın mantık gibi bir ilim olduğunu ve bir şeye karşı iki yönden bakış olduğunu söyler (1980:20).

Edebiyatımızda ilk olarak *Divanü Lügâti’t-Türk’te* görülen münazara türü, Divan şiirinde 14. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmış ve özellikle 16. yüzyıldan itibaren bu türün sayısında artış olmuştur. Şâirlerin rağbet gösterdikleri bu türde hayvanların, somut ve soyut kavramların kişileştirilmesi ve konuşturulması esastır. Gece-gündüz, güneş-rüzgar, bahar-kış, kılıç-kalem, beden-ruh, rind-zahid, zengin-fakir, bülbül-karga, kahve-bade gibi karşıt fikirlerin münazarası

yapıldığı gibi meyveler arasında, hayvanlar arasında ya da tabiat unsurları arasında birbirlerinden farklılıklarını gösteren münazaralar da sıkça işlenmiştir.

Çalışmanın konusunu oluşturan Lâmi'î Çelebi'nin *Yer ile Gök Münazarası* ile Şemseddîn Sivâsî'nin *Âsumân u Zemîn* isimli eserleri yukarıda bahsi geçen münazara türlerinden konu olarak, adlarından da anlaşılacağı üzere, yer ve gök arasında karşılaştırma yapmaktadır.

1. Yer ile Gök Münazarası¹

16. yüzyılın en üretken şâirlerinden birisi olan Lâmi'î'nin manzum-mensur 30'un üzerinde eseri bulunduğundan tezkireler bahsetmektedir. Bu çalışmada ele alınan *Yer ile Gök Münazarası* Lâmi'î'nin en başarılı mesnevilerinden sayılan *Gûy u Çevgân* isimli mesnevinin "Sebeb-i Te'lif" bölümünde yer alan 106 beyitlik küçük bir karşılaştırmadan ibarettir. Bu bölümde şâir bir arkadaşı ile gezintiye çıkmış ve bu gezinti esnasında yer ile göğe bakıp hayran olmuştur.

Dış dünyanın bütün unsurlarını ihâta eden arz ve semânın birbirini tamamladığını ve biri olmadan ötekini de olamayacağını gösteren bu münazarada arz ve semâ bir çevgân ve top olarak tasavvur edilmiştir (Tekin2020: 245). Gökyüzü bir çevgan, yeryüzü ise gûydur.

Semâ âniden yüzünü karartıp kin ve hasetle kaşlarını çatar ve bu hâl ile yüzünü yeryüzüne indirir. Kinle gazaba gelerek arza seslenir. Gürleyerek ve şimşekler çakarak yeryüzünde ne yeşillik ne de bahçe koyar. Her köşeye yağmur indirir. Arzın üzerinde biten yeşilin bile, indirdiği yağmurdan kaynaklandığından, şayet su göndermezse kurak bir topraktan ibaret olduğundan bahseder. Semâ yücedir, sonsuzluk lutfu semâya sunulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de arz ile birlikte anıldığına bile önce kendi adının zikredildiğini daha sonra arzın geldiğini ifade eder. Allah'ın nuru ile parlaktır akşamları yıldızlar çerağı olmuştur ve ay da onun kandili gibi yanmaktadır. Bu sözlerle kendini övmeye devam eder ve sonrasında yeryüzünün eksikliklerini sıralar, yeryüzünü aşağılar. Gökyüzünün kendisini aşağılamasına daha fazla dayanamayan yeryüzü sinirlenir ve titreyerek semânın kendisine ibret nazarıyla bakmasını zira kendi sayesinde gökyüzünün var olduğunu ve yücelikle anıldığını söyler. Semâ padişahlarının tacı olsa da arz padişahların tahtının bulunduğu yerdir. İnsanlık için varlığı açık beyan olan ve âlemde şehirleri belli olan yerdir. Suretde fakir gibi görünse de mânâ âleminde şerefli emirdir. Semâ âlemin hayalî bir feneridir ve ancak arzın dumanıyla dönüp durur. Bu gibi sözlerle arz da semâya karşı üstünlüklerini anlatıp onun eksikleri üzerine semâyı azarlar. Semâ bu sözlerden utanıp kızarır. İnsafa gelip üzerindeki kederi, kin ve haseti terk ederek bu münazaradan elini eteğini çeker. Gam tozunu aradan götürür. Arzdan özür diler ve âlemin yüzü güler.

2. Âsumân u Zemîn²

16. yüzyılda tasavvufî şiirleriyle ün kazanmış Şemseddîn Sivâsî'nin *Mevlid* isimli eserinin içinde yer alır. Hz. Muhammed'in doğumundan vefatına kadar hayatının önemli safhalarını, faziletlerini, mucizelerini konu alan 1217 beyitlik mesnevinin (Aksoy 2015:17) "Hikâyet-i diğer fî fazlî'n-Nebî" başlığının yaklaşık ilk 50 beyti yer ile gök münazarası şeklindedir (Benli 2019:231). Şemseddîn Sivâsî münazaraya bir destan nakledeceğini söyleyerek başlar ve yer ile göğün yaratılışını anlatarak devam eder:

Dinleniz benden bunu ey dostân
Tâ ki nakl edem bir âlâ dâsitân (Aksoy 2015:60)

Münazaraya yerin alçak ve göğün onun üstünde oluşunun tasvir edilmesiyle giriş yapılır. Âsumân yere hakaret nazarıyla bakıp onu aşağılayarak kendi yaratılışının nûranî olduğunu söyler. Yer alçak yaratılışlıdır ve bu nedenle de yüzü siyahtır. Bütün melekler, rûhanî varlıklar semânın kucağındadır. Ancak fasıklar, günahkârlar arzın içindedir. Bütün nimetler her ne kadar

¹ Bu münazara için "Tezcan, Nuran (1980), "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara", *Belleten*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 49-63" kaynağından yararlanılmıştır.

² *Âsumân u Zemîn Münazarası* için "Aksoy, Hasan (2015), *Şemseddîn Sivâsî Külliyyatı-Mevlid*, Sivas Belediyesi" kaynağından faydalanılmıştır.

arzda olsa da o nimetlerin kaynağı yine semâ sayesinde. Güneş, ay, yıldızlar ve bütün gezegenler semâdadır. Bu nedenle de semâ olmazsa yeryüzünü aydınlatacak herhangi bir şey bulunmayacaktır. Yeryüzü semâyâ muhtaçtır. Semânın kendini methedip yeryüzünü kınayan, aşağılayan sözlerinden, yeryüzü çok utanır ve sessizleşir. Semânın bu övücü karşısında kendisini kötü hisseder. Burada Allah'tan bir nidâ işitir ve kendisine övünç olarak insanların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'in bir hediye ve lütuf olarak gönderildiğini, ağlayıp inlemesine gerek olmadığını söyler. Hz. Muhammed'in varlığı arz için büyük bir izzet olmuştur. Felekler, arş ve kürsî, insanlar ve cinler Hz Muhammed'in varlığı için yaratılmıştır. Hz. Muhammed'in yeryüzünde olması, insanları İslâm dinine davet etmesi, ibadet etmesi hep zemîn üzerindedir. Allah te'âlânın yeryüzünü şereflelendirecek bu hitabından sonra gökyüzü üzümlüp gözyaşı döker. Allah ona da rahmet edip Hz. Muhammed'in miraç için semâyâ erdiğini felekleri geçtiğini söyler. Bu sözlerden sonra semânın da arzın da izzet sahibi olduğu vurgusunu yaparak Şemseddîn Sivasî asıl konuya geçiş yaparak Hz. Muhammed'in övgüsüne başlar.

3.Yer ile Gök Münazarası ile Âsumân u Zemîn

3.1.Var Oluşun Serencâmı: Var olma nedeninin, varlığın sorgulanması, sorulması, nedenine dair yorum yapılması, anlamlandırılması hususu Allah'ın varlığı yaratma ya da yaratmamasının nedeninin bilinmesi var olmayı temellendirebilmek, kuşkuları giderebilmek noktasında bilinmeyi gerektirir.

Varlıkların yaratılışı hususu bütün semâvî dinlerde önem arz etmektedir. Kutsal kitaplarda önce göğün sonra da yerin yaratıldığı konusuna dikkat çekilmiştir. Eski Ahit'in ilk bölümü olan Tekvin'de yaratılışın altı gün içinde tamamlandığı anlatılmaktadır: *“Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu, engin karanlıklarla kapalıydı. Tanrının ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu”* (Eski Ahit, Tekvin 1/1). Eski Ahit'e göre gökler birinci günde yaratılmış ikinci günde tamamlanmıştır. Yeryüzü ve içindekiler ise üçüncü günde yaratılmıştır. Kur'ân'da da göklerin ve yerin altı günde yaratıldığı sekiz ayrı yerde geçmektedir (Ali İmran 3/191; Araf, 7/54; Yunus, 10/3; Hud, 11/7; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Kaf 50/38; Hadid, 57/4). Ancak Eski Ahit'te olduğu gibi öncelik- sonralık sırasını Kur'ân vermemektedir. Bu altı gün içinde hangi varlığın hangi gün yaratıldığına dair bir açıklama yapılmamıştır. Burada incelenen metinler İslâm inancı çerçevesinde yazılmış eserler oldukları için Kur'ân-ı Kerîm'deki hükümler esas alınarak semâ ve arzın yaratılışı hikâye edilmiştir. Buna göre ne semâ ne de arz birbirinden önceliği olmayan varlıklarıdır. A'râf Suresi 54. ayette; *“Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra arşa istivâ eden; gündüzü, kendisini süratle kovalayan geceyle bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğdiren Allah'tır.”* ifadesinde de göğün ve yerin yaratılışında öncelik- sonralık sırasının olmadığı açık olarak anlaşılmaktadır.

Tasavvufî insanışa göre; âlemin mihrakı insandır ve yaratılan her şey insan için yaratılmıştır (Ülken 2015:1). Yaratılan bütün varlıkların anlamlılığı ve bütünlüğü esastır. Bu birlik dairesinde var oluşun anlamı gerçekleşir.

Semâ, olağanüstü genişliği, görkemli ışıltısı ve sürekli varoluşu yönüyle ihtişam güç ve yücelikle nitelendirilmiştir. İçerisinde yıldızların deveran ettiği ve cennete bakma hissi uyandırdığı için gökyüzü tarih öncesi çağlardan bu yana insanların anlam arayışında önemli bir yere sahip olmuştur (Pettazzoni'den aktaran Döner; 2022: 203). Yağmurun gökyüzünden gelmesi; güneşin, ayın, yıldızların ve gezegenlerin gökyüzünde bulunması, gündüzün ve gecenin gökyüzünde vuku bulması gibi hadiseler sonsuzluk ve aşkınlık algısını zihinlerde uyandırmıştır. Mircea Eliade'ya göre; gökyüzü tanrıların katıdır ve sıradan insanların oraya ulaşamayacakları yükselikle yer almaktadır (Eliade 2003:61).

Lâmi'î'nin *Yer ile Gök Münazarası*'nda söze önce giren semâ kendi var oluşunu arzdan daha üstün görür. Semâ ile yeryüzü birlikte olamaz. Ona verilen yücelik emaneti ile yeryüzü birlikte söylenemez:

Yokdur bana sen berâber olmak
Bu 'âriyet ile derhôr olmak (476. b.)

Gökyüzünün yaratılışında yeryüzünü sulayıp onu hoş etmek ve güzelleştirmek vardır. Yeryüzünün suyu bile gökyüzünün var oluşu vesilesi iledir:

Bir katre su ger verem içersin
Sâyemde müdâm hoş geçersin (477.b.)

Benden kazanursın âb-ı rûyî
Hem tâze dili vü hem nigûyî (478. b.)

Şemseddîn Sivâsî'ye ait olan *Âsumân ile Zemîn*'de gökyüzü yeryüzüne seslenerek yaratılışının oldukça yüce olduğunu ve üzerindeki kıyafetin nurdan olduğunu söyler. Ona göre gökyüzünün varlık nedeninin arş, kürsî, levh ve kalemin üzerinde barındırdığı gibi rûhanîler, melekler, ay ve yıldız, yağmur da gökyüzünde bulunmaktadır. Onun bu öğeleri bünyesinde barındırması ile semâ var olmuş ve bu sayede yeryüzüne lütufta bulunmuştur:

Bendedir rûhâniyân kerrûbiyân
Sendedir hep fâsikân ü âşiyân(269.b.)

Gerçi nimetler eder senden zuhûr
Lîk bendendir ana hep neşv ü nûr (270.b.)

Bendedir seyyâre ile sâbitât
Benden inmiştir yere hem beyyinât (275.b.)

Arş ü kürsî bendedr levh u kalem
Kankısı var söyle sende tâ bilem (282.b.)

Arz, semâya karşı var oluş nedenini açıklarken Lâmi'î'nin *Yer ile Gök Münazarası*'nda titreyerek sınırlı bir hâl alır ve hemen kendini methederek anlatmaya başlar. İbret gözünü açıp hayretle kendisini dinlemesini ister. Yeryüzü insan için yaratılmıştır ve gökyüzünün yüksekliği de yeryüzünün yaratılışı sayesinde. İnsanın halifelik yapığı yer yeryüzüdür:

İbret gözün aç ve hayrete tal
Çevgânına dûdumun nazar sal (525. b.)

Çevgân gibi satma bana rif'at
Verildi benümle sana rif'at (527.b.)

Âdem ki hakîr okur simâke
Dün gün yüz uru bu hâk-i pâke(529. b.)

Şems-i Sivâsî'nin *Âsumân u Zemîn*'inde yeryüzü, semânın söylediklerinden utanır hiçbir şey söyleyemez. Bunun üzerine Allah yeryüzüne seslenir ve onun üzüntüsü nedeniyle sükut hâlinde kalışının hoşuna gittiğini ve bu nedenle izzetiyle ona müjde vermek istediğini söyler. İnsanların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'in onun üzerinde olduğunu bildirerek arzın var oluş nedeninin önceliğini dile getirmiş olur:

Ol habîbime sen oursun mekân
Kim anıncün oldu emr-i kün-fekân (290.b.)

Allah, burada hem gökyüzünün hem de yer yüzünün yaratılış nedeninin Hz. Muhammed olduğunu söyleyerek yaratılanlar arasında ondan daha muhterem bir varlığın olmadığını ifade eder:

Yokdurur halkımda andan muhterem
Mebde-i halkımdır ol kân-ı kerem (291.b.)

Olmasa ol yaradılmazdı felek
Olmaz idi ins ile cinn ü meler (292.b.)

Arş u kürsî bunun için oldu var
Anın için oldu eşyâ âşikâr(293.b.)

3.2. Narsistik Öteki

Varlık/mahluk ne zaman hakîkî olur ve tam olarak gerçekleşir, sorusuna ancak varlığın hakîkî gerçek bilgiye ulaştığı zaman gerçekleştiği cevabını verebiliriz. Bu yolculuk esnasında kendini tanıma ve hakîkî olan varlığın gerçekliği bilgisinden yoksun olma durumu, kendini diğer varlıklara göre daha üstün konumdaymış hissi yaratır. Varlık ve kendinden başka olan *öteki* psiko-sosyal ve psiko-kültürel bağlamda bireysellik/bencillik/ egoistlik hâli devam ettiği sürece olgunlaşamaz ve eksiklik hâli de devam eder.

Varlığı tamamlayan yani eksiklikten münezzeh olmamanın bilgisi *ötekinin* varlığını bilmekle (Saydam 2017:50) kabullenmekle, yaratılan her şeyin birbirini tamamladığını, bir bütünün parçası olduğunu idrak etmekle mümkündür. Aksi durumda birtakım psikolojik hâllerin tezâhür etmesi kaçınılmazdır.

Narsistik kişilik yapısı, ötekini ilkesel olarak gören, temsil ettiği herhangi bir var oluşun kurgusunu kabul etmeyen, eksikliğin tamamını ötekinde gören bir psiko-patolojik ruh hâlidir. Narsist kişilik küçük ile büyük; mutlak ile gayr-i mutlak arasında keskin bir ayırım yapar (Lacan'dan aktaran Saydam 2017:43). Ben/benlik ön plandadır. Buna tasavvufî mânâda nefis denilebilir. Narsizim; varlığın dürtülerine, nefsinin isteklerine karşı koyamaması ve kendini öteki olan her şeyden yüce ve üstün olarak görmesi hâlidir.

Yukarıda ifade edilen narsistik durumu bu çalışmada incelenen her iki eserden özellikle Lâmi'î Çelebi'nin *Yer İle Gök Münazarası*'nda görmekteyiz. Burada hem yer hem de gök birbirlerine üstünlüklerini anlatırken kendilerini mübalağalı sözlerle övmeleri ve ötekini yerme çalışmalarını narsist kişilik olarak değerlendirebiliriz. Hem yer hem gök birbirine karşı narsistik öteki konumunda aktarılmıştır.

Gökyüzü de yeryüzü de kendini anlatırken bir diğerini yok sayar. Bütün güç ve üstünlük kendilerindedir. O var olmadan bir diğerinin anlamı yoktur. Semâ yeryüzüne ettiği hitapta; bir damla su verirse susuzluğunu giderebildiğinden, yüz suyunu kendinden aldığından, hem tazelik hem de güzelliği gökyüzünden aldığından bahseder:

Bir katra su ger verem içersin
Sâyemde müdâm hoş geçersin (477.b)

Yeryüzü semâya göre kara yüzlü bir topraktan ibarettir. Şeref ve kadir yoksunu kıymetsiz bir tozdur:

Sen nokta-i hâk-i dil-siyehsin
Bî-kadr ü şeref gubâr-ı rehsin (482.b.)

Gökyüzü tertemiz parlak bir cevherdir. Cömertlik sahibidir, mücevher sarrafıdır. Gökyüzü çok yücedir yeryüzü ise ona göre hakir ve aşağılıktır:

Ben gevher-i pâk ü tâb-nâkem
Tapun gibi sanma tîre-hâkem

Sarrâf-ı cevâhirem ne dür-düzd
Ehl-i keremem ne tâlib-i müzd

Sen pest ü hakîr ü ben bülendem
İklîm-i çemende nahl-bendem (484-486. b.)

Sonsuzluk âlemde kendisine sunulmuştur. Onun meydanına kim girerse devlet topunu ona verir. İhsan sahibidir:

Âlemde bana sunuldu câvid
Çevgân-ı hilâl ü ûy-ı hurşîd (488.b)

Her an gökyüzünden yeryüzüne nisar (saçı) saçılır ancak yeryüzünden gökyüzüne hep toz-duman yükselir. Ay ve güneş onun süsüdür ve onlarla hem gece hem de gündüz aydınlık içindedir. Asla karanlığa bürünmez:

Her lahza sana nisâr benden
Her demde bana gubâr senden

Mîhr ü meh ile müzeyyenem ben
Dâim şeb u rûz rûşenem ben (494-495.b.)

Her gece hanesinde aydan kandili ve yıldızlardan da çerağı yanar. Onun varlığındaki gezegenler sayesinde dünya aydınlanır ve nuruyla havada gül bahçesi oluşur. O kadar yücedir ki nur ayetleri onun hakkında inmiştir:

Hakkumda inipdür âyet-i nûr
Sâyemde keşîde râyet-i nûr (506.b.)

Gökyüzüne göre arz karanlık yaratılışlı ve taş gönüllüdür. Kil ve çamurdandır. Talihsiz, bahtsız ve yıldızsızdır. Ayaklar altında çiğnendiği için zelildir:

Eyler seni her le'îm pâ-mâl
Ey hâr u zelîl ve'y siyeh-şâl (513.b.)

Bu mübalağalı narsist ifadeler karşısında zemîn sinirden titreyerek cevap verir. Aynı kişilik yapısını arz da gökyüzüne karşı sergiler:

Zemîn'in söz almasıyla birlikte onun kendini övmesine ve gökyüzünü yermesine tanık oluruz: Gökyüzüne yücelik vasfının verilmesinin nedeni yerin yaratılmış olmasıdır. Kudretliymiş gibi görünerek ona laf etmesine rağmen yeryüzünü sürekli tavaf ettiğini söyler:

Çevgân gibi satma ban rif'at
Verildi benümle sana rif'at (527. b.)

Kadr ile bana ne laf edersin
Her dem çü beni tavâd edersin (528.b.)

Gökyüzünün övünmesi yeryüzünün nezdinde, kendini beğenmesi boşunadır. Çünkü gökyüzü mühürse yeryüzü yüzüktür. Gökyüzü âmil ise o işlerin güvenliğini sağlayan yeryüzüdür.

Sen hâtem isen benden nigînün
Sen âmil isen benem eminün (530.b)

Yeryüzü görünüşte fakir ve beğenilmeyen bir varlık olarak görüldüğünü ancak mânâda oldukça kıymetli ve değerli olduğunu söyler. Toprak olmaktan asla utanmaz. Yüce ve yüksek

olmaya asla tahassür etmez. Bir fakire gölge olmadıktan sonra yüksekte olmanın ya da yüceliğin övünülecek bir tarafı yoktur:

Hâk olmadan etmezem ebed âr
Fahr ile demem huliktu min nâr

Şol rifâti sanma kadr ü pâye
Kim salmaya bir fakîre sâye (556-558.b.)

Gökyüzünün boş laf söylemekten vazgeçmesi gerekir. Çünkü gökyüzü hayali bir fenerdir ve yeryüzünün dumaniyla döner durur:

Ko lâf-ı güzâfı hâlün anla
Bî-fik idügin makâlün anla

‘Âlemde hayâlî bir fenersin
Dûdumla benüm turup dönersin (559-560.b.)

Mutasavvıf bir şâir olan Şemseddîn Sivâsî'nin *Âsumân u Zemîn*'inde gökyüzünün kendini beğenmişliği ve mübalağalı övgüsü karşısında yeryüzü çok üzülür. Kendini övecek söz bulamayıp sükûnet içinde kalır. Bu metinde narsist olan kişilik sadece gökyüzü olarak verilmiştir. Daha ilk seslenişten itibaren yeryüzü aşağılık ve hakir görülmüş ve gökyüzü kendi yaratılışındaki üstünlükleri ve üzerindeki nurdan elbiseyi görmesi için çağrıda bulunmuştur:

Etdi gök yere hakâretle nazar
Dedi ana ey zemîn-i muhtekâr

Nice âlâdır benim gör hilkatim
Dahı nûrânî oluptur hil'atim (266-267.b.)

Gökyüzüne göre yeryüzünün alçak yaratılışlıdır ve siyah yüzlüdür:

Hilkatın alçak senin rûyun siyâh
Hisset-i tab'ı-la olmuşsun tebâh(268.b.)

Gökyüzüne göre kendisi yaratılmasaydı yağmur yağmazdı ve yeryüzünde su bulunmazdı. Eğer gökyüzünün nuru, aydınlığı olmasa yeryüzü şüphesiz karanlıklar içinde olurdu:

Bitmez idi sende benden yağmasa
Çeşmeler akmazdı benden inmese (271.b.)

Gökyüzü yüceliğine şahit olarak sürekli ibadet hâlinde olan kusursuz melekleri, ruhanileri, yıldızları, güneşi, ayı, gezegenleri varlığında barındırdığını gösterir. Yeryüzü ise ona göre fitne ve fasıkların yeridir. Eğer gökyüzünden ayetler nazil olmasaydı yeryüzü küfür içinde kalıp harap olacaktır:

Benden ermesene sana nûr-ı ziyâ
Tâ ebed zulmetde idin bî-mirâ (273.b.)

Benden inmeseydi âyât-ı kitâb
Cehl-i küfr ile olaydın sen harâb

Bendendir cümle melâik bî-kusûr
Hakka tâ'at üzredirler bî-fütûr (275-276.b.)

Gökyüzünün bu ağır sözleri karşısında yeryüzü hiçbir şey söyleyemez. Burada Şemseddîn Sivâsî yukarıda da bahsedildiği üzere sözü Allah'a bırakarak yeryüzünün yaratılış gayesini anlatır. Yeryüzü kibir ve bencillik gösterip kendisini övme çabası içine girmemiş olur.

3.3. Sûret ve Öz/ Mutlak Bir'in Tezahürü

Yaratılışın kutsallığını temel alan metinlerde varlığın izi ancak yaratıcı ile birlikte söz konusudur. Sûretin görülebilmesi ve anlamlandırılabilmesi için mânânın yani özün/bâtın olanın bilinmesi gerekir. Mânânın bilinmesi için onu bütünlemeye yarayan tikel kavramları bir araya getirmeli, önemsizmiş gibi görünen en küçük parçaları dağınıklığın içinden çıkarıp bir görüntüde bütünleştirmelidir.

İnsan oldu olası, düşünceleri ve analitik zihni yapısıyla algıladığı dünyayı sadece zahiri yönüyle değil, zaman ve mekan ötesi boyutları ile de idrak etmek ister. Analitik ve rasyonel düşünce, bileşenlerden tüme giderken sezgi Mutlak Bir'i aniden kavrar ve idrak eder (Merter 2014: 604). Böyle bir yorumu yapmak için öncesinde zihinde bir kaos yaratmak ve her şeyi yeniden tasarlamak gerekebilir. Bu karmaşa hâli hakîkî olan yorumu ortaya çıkaracak yegane durumdur.

Münazarada öz olanın, iki kavramın birbirine karşı üstün taraflarını söyleyerek sonunda bir dengede buluşmak olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Varlıklar görünüşte/zâhirde ne ise onunla kendilerini övme yoluna giderler ancak metnin sonunda bir vesile ile bâtın/öz olana varırlar ve Mutlak Bir'e yani yaratılışın denge içindeki asıl hakîkâtime ulaşırlar. Karşılaştırdığımız metinlerde varlıkların bir diğerini küçümseyerek kendilerini sitayiş dolu sözlerle ifade etmeleri okuyucunun zihninde kaos durumu yaratmış ve asıl olan mânânın ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmuştur denilebilir. Lâmi'î Çelebi'nin *Yer ile Gök Münazarası*'nda gökyüzü, yeryüzünün kendi üstünlüklerini dile getirmesinden sonra söylediklerinden utanır, kızarır oldukça üzülür ve özür diler. Üzerindeki gamlı keder örtüsünü atar, âlemin yüzü gülüp mutlu olur. Bulutlar açılır, felek ay yüzünü ortaya çıkarır ve cidalde dostluk sağlanarak barış içinde söz bitirilir :

Çün verdi zemîn cevâb çarha
Hacletden erişdi tâb çarha

Şerm ile kızardı edüp insâf
Terk itdi küdüreti olup sâf (565-566.b.)

Eylerse 'aceb mi 'özü-i mâfât
Eshâb-ı cidâl için muvâsât (570.b.)

Şemseddîn Sivâsî'nin *Âsumân u Zemîn* adlı münazarasında gökyüzünün yeryüzüne sunduğu eleştiri okları Allah teâlânın yeryüzüne övgüsü ile son bulur. Burada mânâ, yeryüzünün de gökyüzünün de yaratılış gayesinin insanların en hayırlısı olan Hz. Muhammed olmasıdır. O yaratılmasaydı ne felekler ne insanlar ne cinler ve melekler yaratılırdı. Arş da kürsi de onun için var oldu ve yaratılan her şey onun hatrına görünür oldu:

Ol habîbime sen olursun mekân
Kim anuçün oldu emr-i "kün-fekân" (290.b.)

Olmasa ol yaradılmazdı felek
Olmaz idi ins ile cinn ü melek (292.b.)

Arş u kürsî bunun için oldu var
Anın için oldu eşyâ âşikâr (293.b.)

Hem arz hem semâ ancak Hz Muhammed'in teşrihi ile şereflidir, onun varlığı ile anlam kazanır. Hakir ve değersiz olan yer onun kademiyle izzetlenir. Gökyüzünün de yüce olduğu için

kibir göstermemesi kendisine arzı örnek alarak Hz. Muhammed'e sadrında yer vererek tevazu sahibi olması gerekir:

Tut tevâzû dâmenin misl-i zemîn
Hubb-ı Ahmed ola sadrında hemîn

Meskenetle gör ne izzet buldu hâk
Kibr ile ırzın libâsın etme çâk

İzzete erdi mehîn iken zemîn
İzzet ehli kibr ile olur mehîn (313- 315.b.)

Sonuç

Kadim medeniyetlerden beri, varlığına pek çok anlam yüklenen yeryüzünün ve gökyüzünün kendilerine has özellikleri onların birinin diğerine üstün olarak görülmesine neden olmuştur. Kimi medeniyetler gökyüzünü kimisi ise yeryüzünü bereketin kaynağı olarak gördüğü gibi kutsal olarak da değerlendirmişlerdir. Aslında bu değerlendirmeler inanç ve tanrı algısı ile direkt olarak bağlantılıdır. İhtişam ve güç sahibi, erişilmesi mümkün olmayan, görülmeyen, bilinmekten uzak olan tanrı tasavvuru gökyüzüne Tanrı'nın bulunduğu mekan olması nedeniyle kutsiyet atfetmiştir.

Gökyüzü ve yeryüzüne vakfedilen kutsiyet algısı, üstünlük yarışı, acziyyet ya da kudretli duruş söylemi pek çok edebi esere konu edilmiştir. Klasik Türk edebiyatı da bu kavramlar arasındaki ilişki durumunu ele alıp gerek sanatlı gerek tasavvufî yönden pek çok eserde işlemiştir. Bu bağlamda münazara türü varlıkların üstün ve eksik yönlerinin dile getirilmesi için kullanılan en uygun türlerden olmuştur.

Münazaranın iki örneğini ele aldığımız bu çalışmada gerek yeryüzünün gerekse gökyüzünün üstün nitelikleri farklı bakış açılarıyla karşılaştırılmış ve bu üstünlük yarışında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- Lâmi'î Çelebi'ye ait olan *Yer ile Gök* münazarası daha çok edebî üslupla yazılmıştır. Şemseddîn Sivâsî'nin kaleme aldığı *Âsumân u Zemîn* ise tasavvufî, dînî-didaktik bir muhtevaya sahiptir.

2. Lâmi'î sanatkârâne bir edayla yazmış olduğu münazaranın sonucunda hem gökyüzünü hem de yeryüzünü kendilerini övecek şekilde konuşturup, birinin diğerine üstün olan taraflarını aktarmıştır. Şemseddîn Sivâsî ise gökyüzünün yeryüzüne karşı fahriyesi karşısında yeryüzünü tasavvufî bir üslupla ele alıp tevazu ve edep sahibi bir varlık olarak ele almıştır. Bu durum varlığın asıl sahibi olan Allah'ın hoşuna gitmiş ve Allah yeryüzünün üstün taraflarını anlatmıştır.

3. *Yer ile Gök* münazarası sanatlı bir üslup kullanılarak yazılmış edebî muhtevâatlı bir eser olarak kaleme alınmıştır. *Âsumân u Zemîn* ise Hz. Muhammed'in mevlid bahsinin anlatıldığı eserde dînî-tasavvufî bir muhateviyatla yazılmış ve Hz. Muhammed'in dünyayı şerefliendirmesi hâdisesine temel teşkil etmiştir.

4. Her iki münazarada da yeryüzüne ve gökyüzüne cinsiyet verilmemiştir.

5. Lâmi'î Çelebi münazarasında gökyüzüne ve yeryüzüne narsistlik özelliği yüklemiş ve kendilerinin övgüsünde diğerini aşağılamışlardır. Tasavvufî bir etin olan *Âsumân u Zemîn*'de ise yeryüzünün övülecek vasıfları Allah tarafından aktarılmış ve üstünlük yarışına sokulmamıştır.

6. *Yer ile Gök* münazarası sonuç olarak ikisinin de birbirlerinden üstün olmadığı okuyucuya idrak ettirilip mezkur eserler sulh içinde bitirilmiştir. Bu kapsamda *Âsumân u Zemîn*'de Allah'a arabulucu/hakem vasfı verilmiş, Allah yeryüzüne tevazusu ve Hz. Muhammed'in varlığı nedeniyle üstünlüğü gibi diğer yüce vasıflarını hatırlatması gökyüzünü utandırmıştır. Allah gökyüzüne de onun üstün yönlerini aktarmış ve sonuçta gökyüzü ile yeryüzü arasındaki diyalektik süreç hitam bularak her iki varlık arasında sulh sağlanmıştır.

Kaynakça

- AKSOY, Hasan, (2015), *Şemseddîn Sivâsî Külliyyatı-Mevlid*, Sivas Belediyesi.
- ARSLAN, Serap (2016), *A Transcriptio And Textual Analysis Of Münazara-i Tuti vü Zag Tercemesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- AYDIN, Abdurrahman (2020). "Semâ ve Arz Kavramlarının İşârî Tefsîrlerdeki Yorumlarına İlişkin Bir Analiz". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 7/2, 1348-1362.
- BAŞ, Erdoğan (2009), "Semâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 36, 453-455.
- BENLİ, Şeyma (2019), *Klasik Türk Edebiyatında Münazara*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- DİRİÖZ, Meserret (1980), "Türk Edebiyatında Münazara" *Milli Kültür*, c. 2, s. 1, 20-22.
- DÖNER, Ertuğrul (2022), "Allah, Gökyüzü ve Somut İlişkisi: Mâide Sûresi 112-115. Âyetleri Örnekleme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30. Yıl Özel Sayısı. Eylül, 201-218.
- ELİADE, Mircea (2003), *Dinler Tarihine Giriş (Çev. Lale Arslan)*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- MERTER, Mustafa (2014), *Psikolojinin Üçüncü Boyutu: Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, İstanbul: Kaknüs Psikoloji.
- Ragıp el-İsfahânî (2010), *Müfredât, Kur'ân Kavramları Sözlüğü (çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu)*, İstanbul:Çıra Yayınları.
- SAYDAM, Bilgin (2017), *Ara'f'dalık-lar İnsanın Hâlleri ve Eylemleri: Psikomitolojik Çözümleme*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TANYILDIZ, Ahmet (2005), *Firdevsî-i Tavîl Münâzara-i Seyf ü Kalem (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- TEKİN, Gönül Alpay (2020), *Sîmurg'un Kanadı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- TEZCAN, Nuran (1980), "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara", *Belleten*, (1980-1981), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara , 49-63.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2015), *Aşk Ahlakı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.